

Aneta Januszko-Szakiel

Dysertacje *via* internet. Projekt elektronicznej archiwizacji rozpraw naukowych w niemieckiej bibliotece narodowej

Dissertations *via* internet. The project of electronic archivization of scientific theses
In the German National Library

Streszczenie. Od 1998 roku Die Deutsche Bibliothek, niemiecka biblioteka narodowa, gromadzi i archiwizuje elektroniczne rozprawy naukowe. Głównym celem projektu „Disserationen Online” jest rozbudowa organizacyjnej oraz technicznej infrastruktury, a także ustalenie prawnych procedur postępowania z dysertacjami oraz habilitacjami publikowanymi w wersji elektronicznej. Dotychczasowe prace przyniosły istotne doświadczenia w zakresie tworzenia publikacji elektronicznych, ich zapisu w stosownych formatach danych cyfrowych, tworzenia metadanych dla dokumentów elektronicznych, transferu dokumentów do biblioteki, ich archiwizacji w depozycie elektronicznych rozpraw naukowych DDB oraz udostępniania uprawnionym użytkownikom.

Since 1998 German National Library has been collecting and archiving scientific theses and dissertations. Main goal of „Disserationen Online” project is development of organizational and technical infrastructure and putting forward a proposal of regulation by law for gathering, archiving and accessing to scientific theses and dissertations.

The Deutsche Bibliothek, German national library owing to previous activities gained an experience in creating electronic publications, their recording in proper digital format, creating metadata for digital documents, transferring documents to library, their storage and archiving in scientific thesis and dissertations deposit of German national library and accessing to documents for authorized users.

Wstęp

W 1997 r. Niemieckie Ministerstwo Kultury i Edukacji uzupełniło rozporządzenie dotyczące obowiązku publikowania rozpraw doktorskich o przepis, na mocy którego obowiązek ten może być spełniony poprzez rozpowszechnienie rozprawy w formie elektronicznej (*Beschluss der KMK...*, 2001). Wynikająca z nowego przepisu sposobność elektronicznego publikowania rozpraw doktorskich spotkała się z powszechną akceptacją władz uczelni niemieckich i przede wszystkim z popularnością wśród doktorantów, dla których oznacza ona uniknięcie niebagatelných kosztów publikowania tradycyjnego.

W pierwotnym założeniu, archiwa elektronicznych kolekcji rozpraw doktorskich miały powstawać przy bibliotekach uniwersyteckich, jednak wkrótce okazało się, że tylko

nieliczne z bibliotek były w stanie zdecydować się, w ramach własnych umiejętności, możliwości technicznych i finansowych, na gromadzenie i archiwizację dokumentów elektronicznych na własnych serwerach. Zdecydowana większość instytucji bibliotecznych oczekiwała, że wyzwaniu tworzenia i archiwizacji sieciowej kolekcji rozpraw doktorskich, z racji zadań, do których jest ustawowo powołana (Haus der Bücher..., 1999, S. 7) wyjdzie naprzeciw Die Deutsche Bibliothek - niemiecka biblioteka narodowa (Tröger, 2000, S. 87).

Z jednej strony oczekująca postawa bibliotek uczelnianych, a z drugiej poczucie obowiązku gromadzenia i archiwizacji dokumentów niemieckojęzycznych i opublikowanych w Niemczech sprawiły, że Biblioteka Niemiecka postanowiła włączyć gromadzenie i archiwizację elektronicznych rozpraw doktorskich do spektrum swoich aktywności. I tak, w l. 1998-2000, dzięki wsparciu finansowemu DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft)¹, Biblioteka Niemiecka podjęła się realizacji pilotażowego projektu „Dysertacje online”, którego celem było opracowanie i praktyczne zastosowanie procedur efektywnego i zgodnego z prawem postępowania z rozprawami doktorskimi w wersji elektronicznej². Faza pilotażowa projektu zaowocowała infrastrukturą konieczną do gromadzenia, archiwizacji, wyszukiwania i udostępniania elektronicznych wersji rozpraw doktorskich i dodatkowo wniosła cenne doświadczenia w zakres tworzenia archiwów elektronicznych dokumentów.

Obecnie Biblioteka Niemiecka zalicza się do niewielu światowych instytucji, dalece zaawansowanych w pracach nad tworzeniem narodowych elektronicznych kolekcji rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. Dzięki starannym przygotowaniom, pieczołowicie opracowanemu planowi postępowania oraz konsekwentnej jego realizacji, opisane poniżej przedsięwzięcie cieszy się dużym powodzeniem i stanowi dobry wzór postępowania dla instytucji bibliotecznych innych krajów, przygotowujących się lub już realizujących projekty tworzenia elektronicznych archiwów rozpraw naukowych.

¹ Deutsche Forschungsgemeinschaft jest instytucją wspierającą finansowo badania naukowe prowadzone na uczelniach niemieckich oraz w innych, finansowanych przez państwo niemieckie instytucjach naukowych i badawczych. Odpowiednik polskiego Komitetu Badań Naukowych. WWW organizacji: <http://www.dfg.de/> (dostęp: 25.01.2006).

² Projekt „Dysertacje online” dał początek gromadzeniu prac doktorskich. Z czasem został rozszerzony o moduł gromadzenia rozpraw habilitacyjnych. Obecnie czynności związane z gromadzeniem i archiwizacją prac doktorskich i habilitacyjnych są określane mianem „Hochschulschriften - Online”. Szczegółowe informacje na temat projektu dostępne są na stronie internetowej Biblioteki Niemieckiej: <http://www.ddb.de> (dostęp: 25.01.2006).

Wybrane organizacyjne i techniczne aspekty elektronicznej archiwizacji rozpraw doktorskich w niemieckiej bibliotece narodowej

Władze Biblioteki Niemieckiej zaznaczają, że uruchomienie projektu „Dysertacje online” wiązało się z licznymi przygotowaniem oraz spełnieniem wielu organizacyjnych i technicznych wymagań (Schwens, 2000, S. 251). Przede wszystkim konieczne było nawiązanie kontaktu ze wszystkimi bibliotekami uczelnianymi oraz niemieckimi instytucjami naukowymi, w których powstają rozprawy doktorskie, w celu rozpowszechnienia informacji o uruchamianym projekcie oraz o możliwości odsyłania elektronicznych rozpraw doktorskich do Biblioteki w celu ich archiwizacji.

Formaty zapisu rozpraw doktorskich i ich metadanych

Biblioteka Niemiecka musiała umożliwić zgłoszenie i transfer rozprawy wraz z jej metadanymi oraz ustalić format metadanych dla elektronicznych rozpraw doktorskich. Konieczne było też utworzenie stanowiska przyjmowania danych transferowanych do Biblioteki.

Format metadanych dla rozpraw doktorskich stosowany aktualnie w Bibliotece Niemieckiej bazuje na *Dublin Core Metadata Element Set*³. Początkowo nosił nazwę *MetaDiss*⁴, jednak z tej racji, że z czasem przestał odpowiadać stanowi techniki i niektóre jego elementy zostały rozwinięte z wykorzystaniem formatu XML, ostatecznie został określony jako *XMetaDiss*. Dodatkowo pomyślano też o utworzeniu formatu metadanych osobowych - *XMetaPers*⁵, wyznaczającego zapis danych osobowych autora rozprawy.

Zarówno metadane rozprawy doktorskiej, jak i metadane osobowe tworzy sam autor i odsyła je do właściwej biblioteki uczelnianej, gdzie zostają uzupełnione o metadane

³Opis standardu *Dublin Core Metadata Element Set* znajduje się na stronie internetowej *Dublin Core Metadata Initiativ* pod adresem: <http://dublincore.org/documents/dces> (dostęp: 26.01.2006).

⁴Wyczerpujące informacje na temat standardu *Metadiss* dostępne są na stronie Biblioteki Niemieckiej pod adresem: http://deposit.ddb.de/metadiss.htm#top_II (dostęp: 26.01.2006).

⁵Szczegółowa struktura formatów *XMetaDiss* i *XMetaPers* zaprezentowana jest w dokumentach elektronicznych, dostępnych pod adresami: <http://www.ddb.de/standards/xmetadiss/xmetadiss.htm>, http://www.dissonline.de/tagungen/IuK_2003/xmetadiss_dcmi.pdf, <http://deposit.ddb.de/metadiss.htm> (dostęp: 26.01.2006).

techniczne i administracyjne (Weiss, 2000, S. 184)⁶, a następnie zgłoszone i odesłane do Biblioteki Niemieckiej. Jednocześnie zwraca się uwagę, że przekazywanie metadanych osobowych jest dobrowolne i odbywa się wyłącznie za zgodą autora rozprawy. Zgłaszanie i odsyłanie metadanych przeprowadzane jest albo za pomocą interaktywnego formularza zgłoszeniowego⁷, dostępnego na stronie WWW Biblioteki Niemieckiej, albo pocztą elektroniczną na adres specjalnej jednostki Biblioteki, której prace skoncentrowane są na przyjmowaniu, weryfikacji i rejestracji metadanych (DDB, 2003)⁸.

Kolejną kwestią wymagającą rozstrzygnięcia był format zapisu dokumentów elektronicznych. Otóż pisemne prace naukowe powstają najczęściej za pomocą edytorów tekstu MS-Word, Wordperfect, LaTeX, które - zdaniem fachowców - trudno traktować jako formaty odpowiednie do przechowywania rozpraw na archiwalnych serwerach. Oczywiście najważniejszy jest zapis rozprawy w formacie gwarantującym jej bezpieczne przechowywanie, ale w takim przypadku otwartą kwestią pozostaje jej prezentowanie na monitorze i wydruk, bowiem format archiwalny nie zawsze stwarza możliwość przeglądania dokumentu w jego oryginalnej formie oraz treści i nie w każdym przypadku umożliwia jego wydruk. Dlatego już w fazie planowania projektu, pracownicy Biblioteki Niemieckiej brali pod uwagę fakt, że przechowywanie dokumentu tylko w formacie archiwalnym może okazać się - z wyżej wymienionych powodów - niewystarczające i w związku z tym zaproponowali, aby każdą rozprawę doktorską przechowywać w trzech różnych formatach, zapewniających kolejno ich odpowiednią archiwizację, wydruk oraz prezentację na monitorze. I tak w celu archiwizacji, jedna kopia dokumentu byłaby zapisana w XML-u, który jest traktowany jako format gwarantujący stabilne przechowanie dokumentów elektronicznych, dla celów prezentowania treści rozprawy na ekranie komputera tworzyłoby się kopię w HTML-u, natomiast dobry wydruk dokumentu miałby zapewnić jego zapis w formacie PDF (Dissonline, bd, b).

Koordynatorzy projektu przyznają jednak, że zaledwie nieliczne rozprawy są rzeczywiście konwertowane do XML-a. Zapis w XML-u wszystkich zgłaszanych do Biblioteki rozpraw to kwestia przyszłości, ale i konieczność, a to z racji zalet XML-a jako formatu, gwarantującego realizację założeń długoterminowej archiwizacji dokumentów elektronicznych (Dissonline, bd, c; Huthloff, 2002, s. 240).

⁶ Szczegółowy przegląd wymienionych metadanych znajduje się pod adresem: http://www.ddb.de/standards/xmetadiss/ref_xmetadiss_v1-2.pdf (dostęp: 26.01.2006).

⁷ Przykład formularza jest dostępny pod adresem: http://deposit.ddb.de/cgi-bin/dissmeld_form.pl (dostęp: 26.01.2006).

⁸ Dokładne warunki transferu metadanych do Biblioteki Niemieckiej opisane są na stronie: http://deposit.ddb.de/meta_schnittstelle.htm (dostęp: 26.01.2006).

Obecnie Biblioteka Niemiecka przyjmuje rozprawy doktorskie w różnych formatach zapisu danych cyfrowych i usiłuje - w miarę możliwości technicznych - przechowywać je na serwerze w oryginalnej wersji. Jednocześnie jednak Biblioteka stara się wywierać wpływ na procesy elektronicznego publikowania rozpraw, a w szczególności na ich zapis i transfer do Biblioteki w preferowanych formatach. Swoje preferencje odnośnie do formatów prezentacyjnych, w których elektroniczne rozprawy powinny być dostarczane, Biblioteka Niemiecka opublikowała po przyjęciu, opracowaniu i zapisie na serwerze ok. 800 dokumentów. Natomiast po przyjęciu 30.000 rozpraw doktorskich doświadczenie pokazało, że przydatne jest również zachowanie wersji źródłowej dokumentu (czyli wersji w formacie, w którym dysertacja powstawała). Znajomość wersji źródłowej ułatwia - zdaniem fachowców - wybór odpowiedniego formatu prezentacyjnego oraz archiwalnego, zapewniającego długoterminową użyteczność dokumentu.

1. PDF (Portable Document Format)
2. HTML (HyperText Markup Language)
3. PS (PostScript)
4. Pozostałe (DVI, RTV, etc.)

Tabela 1: Tabela preferowanych przez Bibliotekę Niemiecką formatów prezentacyjnych dla elektronicznych rozpraw doktorskich.

Źródło: <http://www.ddb.de/wir/kooperation/praeferenzregelung.htm> (dostęp: 27.01.2006).

1. XML/SGML (Extensible Markup Language/Standard Generalized Markup Language)
2. HTML (HyperText Markup Language)
3. TEX ⁹
4. TXT, etc.

Tabela 2: Tabela preferowanych przez Bibliotekę Niemiecką formatów źródłowych dla elektronicznych rozpraw doktorskich.

Źródło: <http://www.ddb.de/wir/kooperation/praeferenzregelung.htm> (dostęp: 27.01.2006).

⁹ TeX - system profesjonalnego składu drukarskiego, używany w wielu wyższych uczelniach na świecie do składu tekstów naukowych. Dalsze informacje na temat systemu TeX dostępne na stronie internetowej: <http://www.gust.org.pl/cototex.shtml> (dostęp: 27.01.2006).

Źródła przedmiotu wskazują, że aż 90% rozpraw doktorskich przesyłanych do Biblioteki Niemieckiej występuje w formacie PDF, co zapewne wynika z faktu, że jest to format dominujący w praktyce. Jego stosowanie - jak zaznaczają pracownicy Biblioteki - nie jest rozwiązaniem optymalnym, gdyż format ten nie został stworzony z myślą o procesach archiwizacji publikacji elektronicznych. Faktem jednak jest, że PDF dobrze nadaje się do tego, a dodatkowo sprawdza się również jako format do prezentowania oraz wydruku treści dokumentów elektronicznych.

Z uwagi na fakt, że sposób tworzenia i publikowania elektronicznych dokumentów ma bezpośredni wpływ na dalsze postępowanie z nimi, a przede wszystkim na powodzenie procesu ich archiwizacji, Biblioteka Niemiecka zwraca baczna uwagę na konieczność organizowania szkoleń i konferencji, których celem jest propagowanie wśród autorów standardów dotyczących publikowania elektronicznego. Biblioteka podejmuje takie inicjatywy i dodatkowo we współpracy z innymi instytucjami publikuje zeszyty informacyjne z zaleceniami dotyczącymi technik tworzenia i publikowania dokumentów elektronicznych oraz organizacji i funkcjonowania repozytoriów dla tych publikacji¹⁰. Również w instytucjach kształcących coraz popularniejsze są oferty wykładów, seminariów, warsztatów i praktyk, nastawionych na dostarczanie zarówno wiedzy teoretycznej, jak i rozwijanie umiejętności praktycznych w dziedzinie publikowania elektronicznego. Dodatkowo zajęcia takie mają służyć rozbudzeniu świadomości, dotyczącej konieczności konsekwentnego gromadzenia i przechowywania dokumentów elektronicznych dla przyszłych pokoleń użytkowników oraz poczucia odpowiedzialności za powodzenie procesów temu służących.

Przechowywanie rozpraw doktorskich na serwerze „deposit.ddb.de”

Przyjęte do Niemieckiej Biblioteki elektroniczne rozprawy doktorskie są zapisywane na tzw. serwerze archiwalnym „DEPOSIT.DDB.DE” i podlegają procesom archiwizacji, skoncentrowanym na zabezpieczeniu ich autentyczności i integralności. Szczególnych problemów w tym zakresie przysparzają dokumenty, składające się z kilku odrębnych plików. W ich przypadku Biblioteka Niemiecka stosuje tzw. model kontenerowy przechowywania, tj. specjalny standard dla dokumentów „wieloplikowych”¹¹.

¹⁰ Zeszyty z serii *Deutsche Initiative für Netzwerkinformation (DINI)*. Więcej informacji na ten temat dostarcza strona internetowa: www.dini.de (dostęp: 17.06.2005r.).

¹¹ Szczegółów na temat technicznych zagadnień w tym zakresie Biblioteka Niemiecka dostarcza na stronie www.ddb.de (dostęp: 17.06.2005r.).

Szczególną uwagę zwraca się na fakt, że rozprawy doktorskie są publikacjami, zawierającymi w swej treści ważne, często unikatowe rozpoznania naukowe oraz, że są objęte ochroną autorsko-prawną. Podobnie jak w przypadku patentów, także i w kwestii dokonań doktorantów, w każdej chwili może nastąpić potrzeba udowodnienia autentyczności autorstwa, poczynionych odkryć lub czasu zgłoszenia i udostępnienia rozprawy. Przede wszystkim więc ochronie podlega autentyczność dysertacji, co oznacza, że Biblioteka Niemiecka musi utrzymać dokładnie taką wersję rozprawy, jaka została zgłoszona i zaakceptowana przez instytucję, w której powstała, a następnie zgłoszona do Biblioteki w celu jej archiwizacji. Autentyczność przyjętej i zapisanej na serwerze archiwalnym wersji rozprawy ostatecznie potwierdza pisemnie jej autor. Od tego momentu unika się - jeśli tylko jest to możliwe - zmian w dokumencie. Wszelkie prace na dokumentach, konieczne z punktu widzenia procesu archiwizacji, wymagają zgody autora, natomiast wywołane nimi zmiany w treści lub formie rozpraw powinny zostać starannie udokumentowane. Szczególnej dbałości wymaga zaznaczenie obszarów odstępstw wersji zmienionej od pierwotnej.

Pracownicy Biblioteki podkreślają, że dla powodzenia procesu archiwizacji niezbędna jest należyta dbałość zarówno o same dokumenty, jak i o serwer, na którym są one przechowywane. Spośród stosowanych w tym celu metod wymieniają m.in (Dissonline, bd, d):

- przydzielenie każdej z publikacji identyfikatora stałego, określanego mianem *Persistent Identifier* (PI), w celu zagwarantowania stabilnego dostępu do ich treści,
- przydzielenie każdej nowo utworzonej kopii publikacji identyfikatora stałego (PI),
- stosowanie procedur jednokierunkowej funkcji skrótu (funkcja haszująca *-hash function*)
- stosowanie cyfrowych sygnatur,
- zapis i przechowywanie publikacji w stabilnych formatach archiwalnych,
- okresowe tworzenie sum kontrolnych w celu sprawdzania autentyczności treści publikacji (*CRC - Cyclical Redundancy Checksum*),
- ustalenie jednoznacznych zasad, dotyczących dostępu do serwera; wypracowanie systemu rejestrowania i kontroli dostępu,
- nadanie uprawnień do administrowania systemem tylko autoryzowanym specjalistom,
- regularna kontrola możliwości odczytu dokumentów,
- stosowanie metod emulacji i migracji,
- certyfikowanie serwera archiwalnego (*SSL - Secure Sockets Layer*).

Wyszukiwanie rozpraw doktorskich

Rozprawy doktorskie przechowywane na serwerze archiwalnym mogą być wyszukiwane poprzez elektroniczny katalog Niemieckiej Bibliografii Narodowej, w którym dysertacje i habilitacje są wyszczególnione w grupie dokumentów szkolnictwa wyższego. Wyszukiwanie można prowadzić poprzez indeksy: autorski, tytułowy, słów kluczowych i haseł przedmiotowych. Druga ewentualność wyszukiwania to baza elektronicznych rozpraw doktorskich, dostępna w OPAC-u Biblioteki Niemieckiej w kategorii publikacji sieciowych.

Rozprawy są też udostępniane z serwerów bibliotek tych uczelni, w których powstały. Wiele niemieckich szkół wyższych tworzy bowiem repozytoria preprintów elektronicznych, które między innymi służą przechowywaniu rozpraw doktorskich. Jednak tylko nieliczne z nich realizują założenia długoterminowej archiwizacji przechowywanych dokumentów; z tego względu przedsięwzięcie niemieckiej biblioteki narodowej nabrało szczególnego znaczenia.

Jednostka koordynująca *Dissonline*

Gdy w 2000 r. zakończyła się wstępna faza projektu „Dysertacje online”, władze Biblioteki Niemieckiej postanowiły powołać specjalny zespół pracowników, który trudniłby się dalszym rozwojem projektu oraz dbał o efektywność jego funkcjonowania. I tak, w lutym 2001 r. w Bibliotece została utworzona jednostka *DissOnline*, która pełni funkcję koordynatora; czuwa nad organizacją i właściwym przebiegiem wszelkich działań, związanych z gromadzeniem i archiwizacją elektronicznych rozpraw doktorskich. Pełni też funkcję biura informacyjnego, udzielającego odpowiedzi na wszelkie pytania z zakresu tworzenia, publikowania i archiwizacji rozpraw doktorskich. Do zadań tej jednostki należą w szczególności:

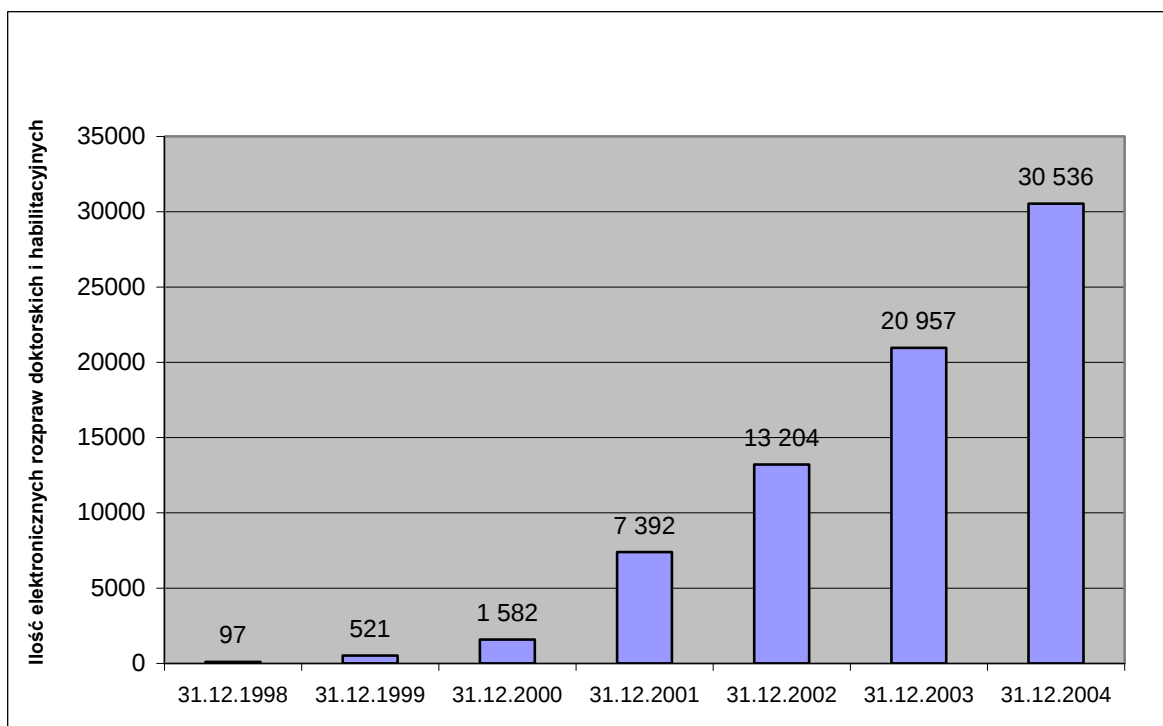
- konsultowanie dla bibliotek, wydawnictw, instytucji naukowych oraz autorów w zakresie elektronicznego publikowania i archiwizacji rozpraw doktorskich,
- moderowanie listy mailingowej „*Dissertationen Online*”,
- inicjowanie współpracy pomiędzy instytucjami uczestniczącymi w projekcie „Dysertacje Online” i wspomaganie ich we wzajemnej wymianie doświadczeń,

- praca nad dalszym rozwojem projektu, testowaniem i ewentualnym stosowaniem nowych rozwiązań organizacyjnych oraz technicznych,
- polecanie technicznych udoskonaleń, nowych rozwiązań i standardów,
- wspieranie wiedzą i doświadczeniem wszelkich inicjatyw elektronicznego publikowania, w szczególności publikowania dysertacji doktorskich w formie elektronicznej,
- współpraca z instytucjami krajowymi i zagranicznymi¹² na rzecz doskonalenia rozpoczętych przedsięwzięć oraz urzeczywistniania zamierzeń, dotyczących publikowania elektronicznego nie tylko rozpraw doktorskich, lecz również habilitacyjnych, a także innych opracowań, powstających w instytucjach naukowych (Korb, 2001, S. 21-24; Wollschläger, 2003, S. 50-53).

Przemyślana i konsekwentna praca jednostki koordynującej *DissOnline* oraz służb *public relations* Biblioteki Niemieckiej decydują o rosnącej popularności projektu „Dysertacje online”. Okresowo przeprowadzane badania ankietowe wśród doktorantów i pracowników bibliotek uczelnianych mają wskazywać na ewentualne nieprawidłowości, tudzież utrudnienia (np. w zakresie wypełniania formularza zgłoszeniowego lub transferu dysertacji do Biblioteki), które mogłyby zniechęcić do współpracy i przyczyniać się do nieprzychylnych opinii o projekcie. Wszelkie krytyczne uwagi oraz propozycje zmian są starannie rozpatrywane i w miarę możliwości brane pod uwagę podczas reorganizacji funkcjonowania projektu. Generalnie, inicjatywa cieszy się dużym powodzeniem i zbiera pozytywne oceny. O jej słuszności świadczy fakt, że obecnie nie tylko autorzy rozpraw doktorskich, ale również habilitacyjnych decydują się na elektroniczną archiwizację swoich prac na serwerze Biblioteki Niemieckiej.

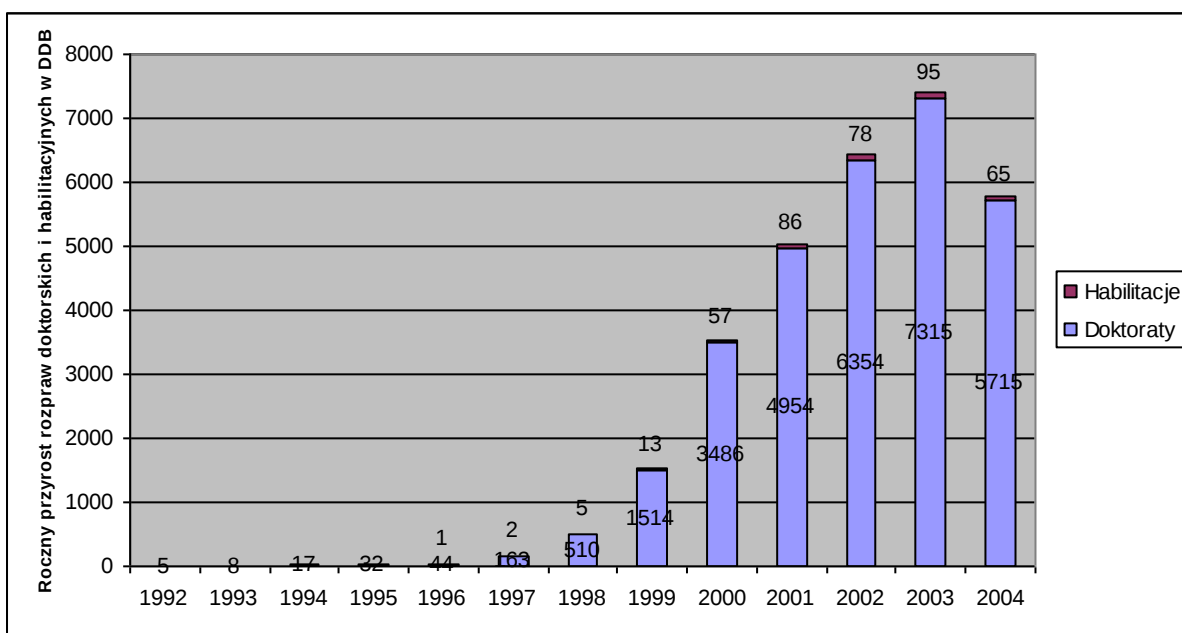
Według informacji z 1.06.2005 r. w niemieckiej bibliotece narodowej zgromadzono ok. 34.500 rozpraw doktorskich i ok. 450 rozpraw habilitacyjnych w wersji elektronicznej.

¹² Głównie mowa tu o współpracy w ramach międzynarodowego projektu NDLTD (Networked Digital Library of Theses and Dissertation). Opis projektu dostępny pod adresem: <http://www.ndltd.org/index.en.html> (dostęp: 26.01.2006).

Rys.1: Liczba elektronicznych rozpraw doktorskich i habilitacyjnych, zarchiwizowanych na serwerze DEPOSIT.DDB.DE w niemieckiej bibliotece narodowej. Stan z dnia 31.12.2004r.

Źródło: opracowanie własne za danymi statystycznymi, dostępnymi na stronie WWW pod adresem: <http://deposit.ddb.de/netzpub/statistik/Zahl-HS.htm> (dostęp: 27.01.2006).

Rys.2: Roczny przyrost rozpraw doktorskich i habilitacyjnych, zgłoszonych w Bibliotece Niemieckiej i archiwizowanych obecnie na serwerze DEPOSIT.DDB.DE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych, dostępnych na stronie WWW pod adresem: <http://deposit.ddb.de/netzpub/statistik/HS-Jahr.htm> (dostęp: 27.06.2006).

Wybrane prawne aspekty elektronicznej archiwizacji rozpraw doktorskich w niemieckiej bibliotece narodowej

Do podstawowych problemów natury prawnej, wymagających rozstrzygnięcia w przypadku projektu „Dysertacje online” należy zaliczyć ochronę autorsko-prawną, którą objęte są rozprawy doktorskie oraz ustawową regulację procesów ich gromadzenia.

Nowelizacja przepisów prawnych

Ustawa o Bibliotece Niemieckiej nakłada na nią obowiązek gromadzenia i przechowywania dokumentów elektronicznych, jednak tylko tych, które zapisane są na nośnikach fizycznych takich, jak dyskietka, CD-ROM, DVD. Swym zapisem ustawa nie obejmuje publikacji sieciowych, dlatego procesy ich gromadzenia i przechowywania bazują na dobrowolnych umowach pomiędzy wydawcami i autorami a niemiecką biblioteką

narodową i są one wynikiem poczucia odpowiedzialności Biblioteki za gromadzenie i przechowywanie dokumentów opublikowanych w Niemczech.

Ponieważ jednak w Niemczech dostrzega się pilną potrzebę uzupełnienia ustawy o zapisy obligujące wydawców dokumentów sieciowych do ich przesyłania do instytucji archiwizującej, Biblioteka Niemiecka od kilku lat intensywnie pracuje nad nowelizacją przepisów prawnych, a informacje o postępach swych prac i propozycjach zmian zamieszcza na stronie WWW (DDB, 2005a). Zasadniczo nowela prawa ma służyć: zobowiązaniu Biblioteki Niemieckiej do gromadzenia i długoterminowej archiwizacji publikacji sieciowych, zobowiązaniu wydawców do przesyłania publikacji sieciowych do Biblioteki, określeniu sposobu dostarczenia publikacji sieciowych, zdefiniowaniu formatu ich zapisu, przyznaniu Bibliotece prawa do tworzenia kopii i przeprowadzania niezbędnych prac na publikacjach sieciowych, w celu zapewnienia ich długoterminowej użyteczności. Ponadto, jeżeli wydawca publikuje określony dokument zarówno tradycyjnie, na papierze, jak i w wersji elektronicznej, w sieci, to będzie on zobowiązany do dostarczenia Bibliotece obu wersji.

Docelowo nowymi przepisami mają zostać objęte wszystkie rodzaje publikacji sieciowych, jednak głównym motywem ich powołania była chęć uregulowania procesów gromadzenia i przechowywania sieciowych rozpraw naukowych.

Aktualne podstawy prawne gromadzenia i archiwizacji rozpraw doktorskich

Elektroniczna forma opublikowania rozprawy i jej archiwizacja w depozycie Biblioteki Niemieckiej wymaga zawarcia stosownej umowy pomiędzy doktorantem a instytucją, w której rozprawa powstaje. W specjalnej umowie autor rozprawy przekazuje uczelni prawa do przechowywania rozprawy na serwerze oraz - jeśli to konieczne - do tworzenia jej elektronicznych kopii, natomiast biblioteka uczelniana otrzymuje prawo do udostępniania dysertacji przez Internet i intranet oraz do jej przekazania Bibliotece Niemieckiej w celu długoterminowej archiwizacji (Dissonline, bd, a). Biblioteka uczelniana zgłasza rozprawę Bibliotece Niemieckiej, dba o zapis dokumentu w preferowanym przez Bibliotekę formacie danych, generuje techniczne i administracyjne metadane i następnie troszczy się o transfer dokumentu do centralnego depozytu elektronicznych publikacji Niemiec.

Do archiwum Biblioteki Niemieckiej trafiają zatem tylko te rozprawy, których autorzy podpisali stosowny dokument, wyrażając tym samym zgodę na umieszczenie swojej

publikacji w elektronicznym archiwum niemieckiej biblioteki narodowej i na jej udostępnianie zainteresowanym użytkownikom. W wyjątkowych przypadkach, kiedy praca jest dodatkowo chroniona, np. ze względu na prawo patentowe, jest ona umieszczona w archiwum, ale tylko w celach archiwizacji. Dostęp do niej jest ograniczony tylko dla wybranych kręgów użytkowników albo wykluczony. W przypadku każdej rozprawy należy - zdaniem specjalistów - zadbać o jednoznaczne zdefiniowanie grup użytkowników, które otrzymują prawo dostępu do treści rozprawy. Pisemnego pozwolenia autora wymaga także dokonywanie ewentualnych technicznych zmian w dokumencie, niezbędnych dla zagwarantowania jego długoterminowej użyteczności. Jednocześnie zaleca się, aby wszelkie prawa, określające zasady postępowania z rozprawami naukowymi, a w szczególności zasady ich udostępniania, były wkomponowane w metadane (*DINI- Zertifikat...*, 2005, S. 11).

Podsumowanie

Za przykładem międzynarodowej inicjatywy NDLTD (Networked Digital Library of Theses and Dissertation) projekt „Dysertacje online” realizowany w Bibliotece Niemieckiej przyczynia się do powstawania jednej z największych światowych kolekcji elektronicznych rozpraw naukowych.

Od momentu uruchomienia projektu pracownicy Biblioteki Niemieckiej intensywnie pracują nad ustaleniem optymalnego - pod względem organizacyjnym, technicznym i prawnym - programu działań w zakresie tworzenia, publikowania, gromadzenia i archiwizacji elektronicznych dysertacji i habilitacji. Szukając możliwości rozwoju i doskonalenia infrastruktury, na której oparty jest projekt, stale śledzą i testują nowe rozwiązania techniczne, starannie rozważają wszelkie sugestie i możliwości organizacyjnych ulepszeń funkcjonowania projektu oraz inicjują i konsekwentnie kontynuują prace na rzecz stabilnych podstaw prawnych dla funkcjonowania projektu. Poprzez liczne publikacje oraz organizowane konferencje dzielą się swoimi doświadczeniami oraz postęпами z zainteresowanymi środowiskami, zarówno w kraju, jak i za granicą.

Bibliografia

Beschluss der KMK (Kultusministerkonferenz). Grundsätze für die Veröffentlichung von Dissertationen vom 29.04.1977 i. d. F. vom 30.10.1997 (2001). [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ub.uni-dortmund.de/Eldorado/kmk.html>>

DDB (2003). *Transferbedingungen für Online-Hochschulschriften und Transferschnittstelle für Metadaten Geltungsbereich: Online-Hochschulschriften. Version 1.6. Stand: 2003-07-03* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web <http://deposit.ddb.de/meta_schnittstelle.htm>

DDB (2005a). *Entwurf eines Gesetzes über die Deutsche Nationalbibliothek (DNBG). Drucksache 16/322. 23.12.2005* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ddb.de/wir/pdf/gesetzentwurf_elektronische_vorab.pdf>

DDB (2005b). *METADISS / METAPERS. Format des Metadatensatzes für Online-Hochschulschriften Der Deutschen Bibliothek und des Projekts "Dissertationen Online"* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://deposit.ddb.de/metadiss.htm#top_II>

DDB (2005c). *XMetaDiss. Format des Metadatensatzes Der Deutschen Bibliothek für Online-Hochschulschriften* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ddb.de/standards/xmetadiss/xmetadiss.htm>>

Deutsche Initiative für Netzwerkinformation (DINI) (bd). [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.dini.de/dini/index.php>>

DINI - Zertifikat Dokumenten- und Publikationsserver. Arbeitsgruppe „Elektronisches Publizieren“ (2005). [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.dini.de/documents/Zertifikat.pdf>>

Dissonline (bd, a). *Checkliste zu rechtlichen Fragen* [online] [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dissonline.de/convert/index_recht.htm>

Dissonline (bd, b). *Die Veröffentlichung von Online-Hochschulschriften im "richtigen" Format* [online] [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web <<http://deposit.ddb.de:8080/cocoon/xml-xsl/homepage/texte-neu/richtigformat.xml>>

Dissonline (bd, c). *Vorteile von XML als Archivierungsformat* [online] [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web <<http://deposit.ddb.de:8080/cocoon/xml-xsl/homepage/texte-neu/sicherarchivieren.xml>>

Dissonline (bd, d). *Warum müssen digitale Dissertationen besonders geschützt werden?* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dissonline.de/convert/index_technik.htm>

Dublin Core Metadata Initiative (1995). *Dublin Core Metadata Element Set, Version 1.1: Reference Description* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://dublincore.org/documents/dces>>

Frodl, Christine; Korb, Nikola; Wollschläger, Thomas (2004). *XMetaDiss. Metadata for ETDs in Germany DCMI 2004, Shanghai, October 11 - 14. 2004* [online] [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web <http://www.dissonline.de/tagungen/IuK_2003/xmetadiss_dcmi.pdf>

Gust (bd). *Przewodnik po systemie TeX* [online]; [dostęp: 26.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.gust.org.pl/cototex.shtml>>

- Haus der Bücher. Elektronisches Archiv* (1999). Frankfurt am Main: Die Deutsche Bibliothek, S. 7.
- Huthloff, Christa-Rose (2002). *Electronic Dissertations in German Libraries*. W: *Elektroniczne publikacje w bibliotekach* pod red. M. Kocójowej. Kraków: Wydawnictwo UJ, s. 240.
- Korb, Nicola (2001). Koordinierungsstelle DissOnline an Der Deutschen Bibliothek. *Dialog mit Bibliotheken*, 13, S. 21-24.
- Schwens, Ute (2000). *Die Rolle Der Deutschen Bibliothek*. In: *Wissenschaft Online. Elektronisches Publizieren in Bibliothek und Hochschule*. Hrsg. B. Tröger. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 251.
- Tröger, Beate (2000). „*Online-Verleger*” Bibliothek? In: *Grenzlos in die Zukunft*. 89. *Deutscher Bibliothekartag in Freiburg im Breisgau 1999*. Hrsg. M. Rützel-Banz. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 87.
- Weiss, Berthold (2000). *Dublin Core: Metadaten als Verzeichnungsform elektronischer Publikationen*. In: *Wissenschaft Online. Elektronisches Publizieren in Bibliothek und Hochschule*. Hrsg. B. Tröger. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 184.
- Wollschläger, Thomas (2003). Aufbau einer Koordinierungsstelle für Online-Hochschulschriften. *Dialog mit Bibliotheken*, 15, S. 50-53.